

**MAKTABGACHA TARBIYA YOSHDAGI NUTQIDA NUQSONI
BO'LGAN DUDUQLANUVCHI BOLALAR OG'ZAKI NUTQINI
RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA HOS HUSUSIYATLARI**

Karimova Zamiraxon Baxodir Qizi

QDPI Maxsus pedagogika, defektologiya

(logopediya) yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha tarbiya yoshdagi nutqida nuqsoni bo'lgan duduqlanuvchi bolalar og'zaki nutqini rivojlantirishning o'ziga hos hususiyatlari va Nutqning to'liq rivojlanmaganligiga ega maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar orasida me'yordagi tovushlar talaffuzini o'zlashtirishning asosiy jarayonlari yoritilgan.

Tayanch so'zlar. duduqlanish, tafakkur, tasavvur, nutqi to'liq rivojlanmagan, bilish jarayonlar, fikrlash, xotira.

Nutq to'la rivojlanmaganligining uchinchi darajasi mavjud bolalarda leksik va grammatik xatolar bilan birgalikda bog'langan nutqning maxsus o'ziga xosligi qayd etiladi. Uning etarlicha shakllanmaganligi haqidagi turli qarashlar mazmunini bog'langan nutqni dasturlash va ularni tilda ifodalash qiyinligi ochib beradi.

Bog'langan nutqning xarakterli o'ziga xosliklarini ajratib ko'rsatishimiz lozim: hikoya ravonligi va izchilligi buzilishi, syujet liniyasining muhim elementlari ma'no jihatidan tushirib qoldirilishi, bayonning sezilarli uzuq – yuluqligi, matnda vaqtli – mantiqiy va sabab – oqibat aloqalarining buzilishi. Hikoyani tuzishda bola mustaqil faolligi past darajada bo'lishi, uning hikoya maqsadining asosiy va ikkinchi darajali elementlarini va ular orasidagi aloqalarni ajrata olmasligi, matnning yaxlit kompozitsiyasini aniq qurishga qodir bo'lmasligini qayd etib o'tish lozim. Bunda bolalar nutqi kambag'al va ishlatiladigan til vositlarining bir xilligi bilan tavsiflanadi. Bolalar qayta hikoya qilib berishda hikoya qismlari o'rnini almashtirib yuborishi, syujetning muhim elementlarini tushirib qoldirishi, mazmunni kambag'allashtirishi mumkin.

Gapning sintaktik strukturasi buzilishi gap qismlarini tushirib qoldirish, so'zlarni noto'g'ri tartibda joylashtirish, ergashgan qo'shma gapli konstruktsiya

bo'lmashligida namoyon bo'ladi. Gap ichidagi so'zlar aloqalari va munosabatlarni noto'g'ri ifodalash va gaplar orasidagi sintaktik aloqalar buzilishi ko'p uchraydi. Nutqning to'liq rivojlanmaganligiga ega maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar orasida me'yordagi tovushlar talaffuzini o'zlashtirish qiyinligi keng tarqalgan hisoblanadi, nutqning umumiy muajmalligi, unda ifodalilik hamda aniqlik etishmasligi kuzatiladi. Tovushlarni talaffuz qilish etarlicha yaxshi emasligi ko'p jihatdan tinglangan tovushlarni differensasiyalash noaniqligi va tushunarsizligi bilan bog'liq bo'ladi. Bolalar so'zdagi birinchi undosh va so'nggi unlini ajaratish bo'yisha topshiriqlarni qiyinchilik bilan bajarishadi, kerakli tovush ishtirok etgan suratlarni qiyinalib topishadi, kerakli tovushning so'zda borligi va uning o'rnini to'g'ri aniqlash olmaydi. Bu shu bilan bog'liqki, nutqning to'liq rivojlanmaganligiga ega bolalar tovush analizi va sintezida qiyinalishadi, bu esa oqibatda savod chiqarishga to'siq bo'lishi mumkin.

Nutqning to'liq rivojlanmaganligining to'rtinchi darajasini T.B. Filicheva til tizimining leksik – grammatik va fonetik – fonematik komponentlari to'liq rivojlanmaganligi hodisalari bilan tavsiflaydi Ushbu darajadagi bolalar uchun tovush artikulyasiyasining bir muncha quruqligi, nutq ifodaliligining etarli emasligi va noaniq diksiya o'ziga xos hisoblanadi. Tovush – bo'g'in strukturasi shakllanishining yakunlanmaganligi, tovushlarning almashishi, fonemalarni idrok etishda differensasiyaning past darajasi qayd etiladi.

Bolalarga nutqning ma'noviy tomonining alohida buzilishlari ham xos bo'ladi. Misol uchun, bolalar kundalik nutq amaliyotida kam uchraydigan so'zlar: ba'zi bir hayvonlar va qushlar nomlari, turli xil kasblar, inson va hayvonlar tana qismlari otlarini yaxshi bilmasligi va noaniq tushunishi mumkin. Mustaqil nutqda turga va turkumga oid tushunchalar aralashtirilishi mumkin.

Leksik xatolar xarakteri vaziyat bo'yicha so'zlarni almashtirish, belgilarni almashtirishda namoyon bo'ladi. Bolalarda leksik guruhlar ichida bo'lgan tizimli aloqalar va munosabatlarni etkazishda qiyinchiliklar kuzatiladi. Nutqning to'liq rivojlanmaganligining to'rtinchi darajasida bolalar antonimik va sinonimik juftliklarni saralashni yomon eplashadi.

Tilning leksik qurilishi kamchiligi so'zlarni yasashdagi maxsus xatolarda ham ko'rinadi. Nutq amaliyotidagi eng mustahkam so'zlarni to'g'ri yasash ekan, bolalar yanada kam uchraydigan variantlarni hosil qilish prosedurasini murakkablashtirib yuborishadi. Bunga otlarning kattalikni ifodalovchi va ko'plab

kichraytirish – erkalash shakllarini, kamdan – kam uchraydigan predmetlar otlarini, nisbiy va egalik sifatlarini, murakkab soʻzlar, shuningdek baʼzi old qoʻshimchali feʼllarni yasash holatlari kiradi. Qayd etib oʻtilgan toʻliq rivojlanmagan soʻz yasash jarayonlari bir oʻzakli soʻzlarni guruhlashtirish koʻnikmalari, turdosh soʻzlarni saralash va ularning tarkibini tahlil qilish malakalarining oʻz vaqtida shakllanishiga toʻsqinlik qiladi, bu esa maktabda oʻqish jarayonida ona tilini oʻzlashtirish jarayoni sifatiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Qayd etib oʻtish lozimki, nutqning toʻliq rivojlanmaganligining toʻrtinchi darajasida bolalar koʻplik shakldagi qaratqich va tushum kelishigidagi otlarni, baʼzi bir murakkab koʻmakchilarni ishlatishda xatolarga yoʻl qoʻyadilar. Bundan tashqari, kamdan – kam hollarda tartib sonlar va sifatlarni birlik va koʻplik sondagi otlar bilan moslashtirishda xatolar kuzatiladi. Bolalar uchun turli xil qoʻshimchali gaplar konstruksiyasi alohida qiyinchilik tugʻdiradi.

Amaliyot koʻrsatishicha, bogʻlangan nutq matnning asosiy qismlari mantiqiy izchilligini etkazishdagi qiyinchiliklar, syujetning asosiy hodisalarni tushirib qoldirilishi bilan bir qatorda uning ikkinchi darajali detallarining “tutilib qolishi”, alohida epizodlarning bir necha marotaba takrorlanishi va h.k.lar bilan tavsiflanadi. Oʻz hayot hodisalari haqida hikoya qilar ekan, bolalar asosan qisqa, kam maʼlumot beruvchi gaplardan foydalanishadi. Bunda bola uchinchi shaxs nomidan bayon qilishga, tanish syujetga yangi elementlarni qoʻshishga, hikoya yakunini oʻzgartirish va h.k.larga qiynaladi.

SHunday qilib, nutqi toʻliq rivojlanmagan bolalarga til tizimining fonetik – fonematik va leksik – grammatik komponentlaridagi kamchiliklar xos boʻlib, ular nafaqat tovushlar talaffuzida va fonematik jarayonlar buzilishida, fonematik idrokning toʻliq rivojlanmaganligida, balki barqaror leksik va grammatik xatolar xosligida ham namoyon boʻladi. Bularning barchasi bolalarning erkin muloqotini qiyinlashtiradi, bogʻlangan nutq rivojlanishi jarayonini tormozlaydi va maqsadga yoʻnaltirilgan korreksion – pedagogik ishlarni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyaotlar:

1. Рахимова, Хуршидахон Содиковна. "FACTORS IN THE FORMATION OF MOTIVATION FOR INDEPENDENCE IN CHILDREN ON THE BASIS OF AUDITORY AND SPEECH REHABILITATION AFTER COCHLEAR IMPLANTATION." Scientific Bulletin of Namangan State University 2.10 (2020): 391-396.
2. Тешабоева, Ф. Р. (2020). PROBLEMS OF TEACHING THE MODULE "SPECIAL METHODS OF TEACHING THE MOTHER LANGUAGE" AT THE UNIVERSITY. Актуальные научные исследования в современном мире, (5-7), 229-232
3. Sodiqjon o'g'li, Akbarov Sardor. "O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIMNING JORIY HOLATI VA MAVJUD MUAMMOLARI." Conference Zone. 2022.
4. Sodiqjon o'g'li, Akbarov Sardorjon. "INKLYUZIV TA'LIMNING MAQSAD VA VAZIFALARI." Conference Zone. 2022.
5. Shermatovna, Erkaboyeva Nigora, and Akbarov Sardor Sodiqjon O'g'li. "Conditions of inclusive education." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.7 (2022): 1-4.
6. Teshaboeva F.R. Effective factors for the organization of theoretical training in the module "Special methods of teaching the mother tongue" in the field of higher defectological education. Scientific Bulletin of Namangan State University 2 (10), 383-387
7. Sobirkhonovna, M. M. (2020). An Innovative Mechanisms to Increase the Effectiveness of Independent Education of Future Defectologists. International Journal on Integrated Education, 3(11), 210-211.8.
8. Sobirkhonovna, M. M. (2020, December). PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPEAKERS IN THE PERIOD OF INDEPENDENT STUDY. In Archive of Conferences (Vol. 10, No. 1, pp. 75-76).
9. Solievna, Mirboboyeva Nodiraxon. "GAME TEACHING TECHNIQUES FOR PRESCHOOL CHILDREN." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.4 (2022): 1260-1262.

10. Solieva, Mirboboyeva Nodiraxon. "DIFFERENCE BETWEEN MENTAL WEAKNESS AND SIMILAR STATUS." Archive of Conferences. Vol. 15. No. 1. 2021.
11. Rahimna, Teshaoeva Feruza. "THE USE OF COMPUTER GAMES TO DEVELOP SPEECH CAPABILITIES FOR CHILDREN WITH SPEECH DEFICIENCY." In Conference Zone, pp. 130-132. 2022.
12. Тешабоева, Ф. Р. "PROBLEMS OF TEACHING THE MODULE" SPECIAL METHODS OF TEACHING THE MOTHER LANGUAGE" AT THE UNIVERSITY." Актуальные научные исследования в современном мире 5-7 (2020): 229-232.
13. Raximovna, Teshaboeva Feruza. "Didactic and motivational opportunities for the use of variable approaches to increase the professional competence of future defectologists." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.4 (2022): 1256-1259.
14. Mahmudova, M. S. (2020). THE ROLE OF INDEPENDENT EDUCATION IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF PROSPECTIVE SPEECH THERAPISTS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(10), 358-363.
15. Mahmudova, M. S. (2020). THE ROLE OF INDEPENDENT EDUCATION IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF PROSPECTIVE SPEECH THERAPISTS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(10), 358-363.
16. Тешабоева, Ф. Р. (2020). PROBLEMS OF TEACHING THE MODULE" SPECIAL METHODS OF TEACHING THE MOTHER LANGUAGE" AT THE UNIVERSITY. Актуальные научные исследования в современном мире, (5-7), 229-232.
17. Makhmudov Khurshid Shukhratovich. IMPORTANCE OF DIDACTIC GAMES IN SPEECH DEVELOPMENT OF MENTALLY RETARDED CHILDREN. Asian Journal of Multidimensional Research. ISSN: 2278-4853 Vol. 11, Issue 11, November 2022 SJIF 2022 = 8.179 A peer reviewed journal. Pages 20-23.
18. Sodiqovna, Rakhimova Khurshidahon. "USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF SPEECH SKILLS IN

Proceedings of International Congress on “Multidisciplinary Studies in Education and Applied Sciences”

Hosted Online from Bilbao, Spain on November 10th, 2022.

www.conferencezone.org

- CHILDREN WITH HEARING DISABILITIES." Euro-Asia Conferences. Vol. 1. No. 1. 2021.
- 19.Yuldashevna, Ayupova Mukarramxon, and Rakhimova Khurshidahon Sodiqovna. "CORRECTION-PEDAGOGICAL WORK SYSTEM OF PREPARATION OF CHILDREN FOR INDEPENDENT ACTIVITY AFTER COCHLEAR IMPLANTATION." Archive of Conferences. Vol. 10. No. 1. 2020.
- 20.Sodiqovna, Rakhimova Khurshidahon, and Kadyrova Mahzuna Shamshidinovna. "DEVELOPING HEARING PERCEPTION IN HEARING-IMPAIRED CHILDREN OF PRESCHOOL AGE." (2021).
- 21.Kodirova F.U., Matupaeva S.Z., Teshaboeva F.R.Methodical cluster-an innovative mechanism to increase the efficiency of general secondary and inclusive education. //http://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2020/08/5.
- 22.Rakhimova Khurshidahon Sodiqovna. PREPARATION OF PRESCHOOL CHILDREN WITH COCHLEAR IMPLANTS FOR INDEPENDENT LEARNING. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 8, 2020 Part III, ISSN 2056-5852. Page 159-161.
- 23.Sadikovna, Rakhimova Khurshidahon. "Objectives and tasks of cochlear implantation." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.4 (2022): 1250-1255.
- 24.Sodiqovna, R. K., & Zulfiya, A. Formation of Independence Motivation Based on Rehabilitation Work with Children with Cochlear Implants. International Journal on Integrated Education, 3(10), 310-312.
- 25.Solievna, Mirboboyeva Nodiraxon, and Habibullayeva Madinahon. "MODERN APPROACHES TO DEVELOPMENTAL DISABILITIES IN CHILDREN WITH DISABILITIES." (2021).
- 26.Solievna, Mirboboyeva Nodiraxon. "METHODS USED TO EXAMINE MENTALLY RETARDED CHILDREN." (2021).
- 27.Rakhimova Khurshidahon Sadikovna, HEARING-SPEECH REHABILITATION OF CHILDREN WITH COCHLEAR IMPLANTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL PROBLEM. Asian Journal of Multidimensional Research ISSN: 2278-4853 Vol. 11, Issue 11, November 2022 SJIF 2022 = 8.179 A peer reviewed journal, Pages 6-9.

Proceedings of International Congress on “Multidisciplinary Studies in Education and Applied Sciences”

Hosted Online from Bilbao, Spain on November 10th, 2022.

www.conferencezone.org

28. Mirbabaeva Nadirakhan, CHILDREN WITH DELAYED MENTAL DEVELOPMENT. Asian Journal of Multidimensional Research ISSN: 2278-4853 Vol. 11, Issue 11, November 2022 SJIF 2022 = 8.179 A peer reviewed journal, Pages 15-19
29. Xonbabayev SH.D. (2022). Socio-Pedagogical Basis of Spiritual and Spiritual Education Mechanisms in Society and Foreign Experiences. International Journal of Culture and Modernity, 285-292
30. Xonbabayev Sh.D. (2022). Innovative-pedagogical basis of development of the process of spiritual education. EUROPEAN MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF MODERN SCIENCE, 199-202 (EMJ-MS).